

Globalizáció versus deglobalizáció*

Halmi Péter

Az elmúlt évek egyik legnagyobb kérdése: mi a globalizáció jövője? Az Egyesült Államok és Kína versengése, egyes kereskedelempolitikai korlátozások, majd a globális termelési láncokat veszélyeztető koronavírus-járvány következményei egyes vélemények szerint akár a globalizáció végét is jelenthetik. Valójában a globalizált világgazdaság alapvető átalakulása megy végbe. A változás fő irányainak azonosítása megkerülhetetlen közgazdaságtudományi feladat, egyúttal a távlatos gazdaságpolitikai cselekvés előfeltétele.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F02, F10, F15, F20, F42, F51, F60, F62, F68

Kulcsszavak: globális és regionális integráció, deglobalizáció, protekcionizmus, kiszervezés, globális értékláncok (GVC), fragmentáció, termelékenységi tovaggyűrés, immateriális javak, „elefánt görbe”

1. A globalizáció lényege. Globális és regionális integráció

A globalizáció az egész világot átfogó, mélyreható folyamat. Alapját a világgazdaság kialakulása képezi. Hosszú és komplex történelmi folyamatról van szó, amelynek a globális integráció meghatározó dimenziója. Ez utóbbi döntően a második világháborút követő legutóbbi több mint hét évtizedben bontakozott ki, és a XX. század második felében vált meghatározó irányzattá.

A globalizáció fő sajátosságai az alábbiak:

- a nemzetközi kereskedelem növekvő aránya a GDP-ben;
- a nemzetközi pénz- és tőke mozgások növekvő aránya;
- a külföldi beruházások növekvő aránya; a kiszervezés (outsourcing), globális értékláncok kiépülése; migráció;
- az információk, immateriális javak, tudás globális áramlása;
- a kereskedelemmel és a befektetéssel szembeni politikai-adminisztratív akadályok lebontása,

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Halmi Péter: MTA, rendes tag; Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, egyetemi tanár; Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi tanár. E-mail: halmi.peter@gtk.bme.hu; Halmi.Peter@uni-nke.hu

Az esszé a poszt-Covid jelenségek kutatására irányuló program keretében készült.

A magyar nyelvű kézirat első változata 2023. április 18-án érkezett szerkesztőségünkbe.

- a nemzetközi szervezetek, nemzetközi szabályozás kiépülése; a global governance igénye;
- politikai, kulturális és környezeti tényezők, hatások, kölcsönhatások, növekvő kölcsönös függőség¹ (interdependencia) a világgazdaságban.

A globalizáció átfogó folyamat. A nemzeti és regionális gazdaságok, társadalmak és kultúrák integrációja a kereskedelem, a pénzügyek, a kommunikáció, a migráció és a szállítás globális hálózata révén.

Meghatározó elemei lehetőséget nyújtanak a globalizáció mérésére és értékelésére, annak helyzetét, illetve előrehaladását illetően. A nemzetköziesedés mutatói, mint a nemzetközi kereskedelem, a tőkebefektetések, a migráció, a nemzetközi szervezetek kialakulása vagy a nemzetközi kommunikáció fejlődése (műholdas adások, óceán alatti kábelek, interkontinentális mobiltelefonos kapcsolatok stb.) mérhetően is jelzik e folyamatok alakulását. Lehetőséget nyújtanak az új fejlemények azonosítására és értékelésére.

A világháló, az általa nyújtott lehetőségek a globalizáció szimbólumaivá váltak. Hasonló a helyzet a liberalizációval: a kereskedelem szabaddá tételének, a privatizációnak vagy a deregulációnak az alakulásával és hatásaival. Ugyanakkor a globalizáció úgynevezett neoliberais felfogásai körül éles viták alakultak ki. A folyamatok feltételezett, illetve valóságos következményei nagyban meghatározzák az egyes szereplők vagy megfigyelők elfogadó vagy elutasító véleményét.

A globális integráció az elmúlt évtizedek világgazdaságának meghatározó, új jelensége. (Részletesebben lásd Palánkai et al. 2011.) A mai világgazdaságban az integrációs folyamatok regionális és globális szinten jelentkeznek. Az integráció általános értelemben egységesülést, beilleszkedést jelent. Ám az integráció folyamatában annak alkotórészei nem veszítik el sajátosságaikat.

A globalizáció fogalma szorosan összekapcsolódik az integráció és az átalakulás folyamatával. A globalizáció mint folyamat az egykor széttagolt piacokat a kapcsolatok szélesebb rendszerébe egyesíti. A földrajzi és politikai korlátok csökkenő jelentőségűek az allokációs folyamat szempontjából. A tőkék mozgását a megtérülés, az emberek áttelepülését a foglalkoztatás és az anyagi előrejutás vezérli. Mindezt a tudás és az információk gyors áramlása könnyíti. *Jagdish N. Bhagwati* világhírű közgazdász a globalizációt mint integrációt definiálja: a globalizáció a nemzeti gazdaságok nemzetközi gazdaságba történő integrációja a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetések, a rövid távú tőkeáramlások, általában az emberek nemzetközi mozgása és a technikák áramlása révén (*Bhagwati 2007 [2004]*).

¹ Ugyanakkor az érintett ország számára problémát jelenthet, ha e kölcsönös gazdasági és technológiai függőségek strukturálisan egyoldalúak.

A globális integráció alapvetően piaci integráció. Ugyanakkor az integrációs folyamatokat a kormányok, a nemzetközi szervezetek és az üzleti szféra egyaránt tudatosan mozdítják elő. Az integrációs folyamatok hatásai és összefüggései a társadalmi élet szinte valamennyi más területét is érintik. A globalizáció lényeges mozzanata a világot szétszabdáló korlátok lebontása. Az emberek mindinkább képessé válnak – fizikai, jogi, nyelvi, kulturális vagy lélektani értelemben egyaránt –, hogy kapcsolatba lépjenek egymással, bárhol legyenek is a földgolyón.

A *regionális integráció* folyamata során az államok nemzetek feletti, területi alapú szervezetekbe tömörülnek, hogy javítsák együttműködésüket, és csökkentsék a közöttük fennálló feszültségeket. Ezek az együttműködések – eltérő módon és mértékben – a személyek, a munkaerő, az áruk, a termékek, a tőke áramlásának szabadabb tételére irányulnak. A regionalizmus erős szálakkal kötődik a globalizációhoz, de nem azonos vele.

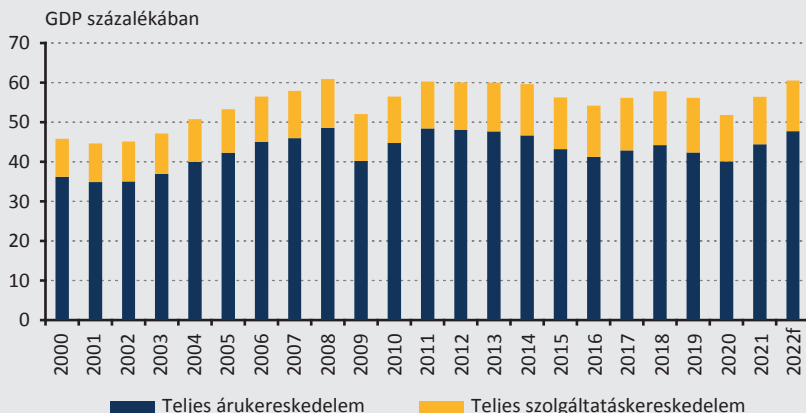
A *globális és a regionális integráció* egymásra rétegződnek, szoros összefüggésben és kölcsönhatásban állnak egymással. (Bizonyos vonatkozásokban egymás kiegészítői, sőt akár ellentétei is lehetnek.) A globális és a néhány állam közötti regionális integráció együttesen a *nemzetközi integráció*.

2. Stagnáló globalizáció?

A globalizáció felívelő folyamatában a legutóbbi másfél évtizedben egyértelmű megtorpanás mutatkozik. A 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági krízis átmenetileg a világkereskedelem 10 százalékot meghaladó visszaesésével járt. Noha 2010 után a kereskedelem ismét nagyjából a korábbi szinten állt helyre, annak aránya immár nem nő a világ GDP-jéhez viszonyítva (EC 2017; ld. 1. ábra).

1. ábra

A világkereskedelem arányának alakulása a világ-GDP százalékában

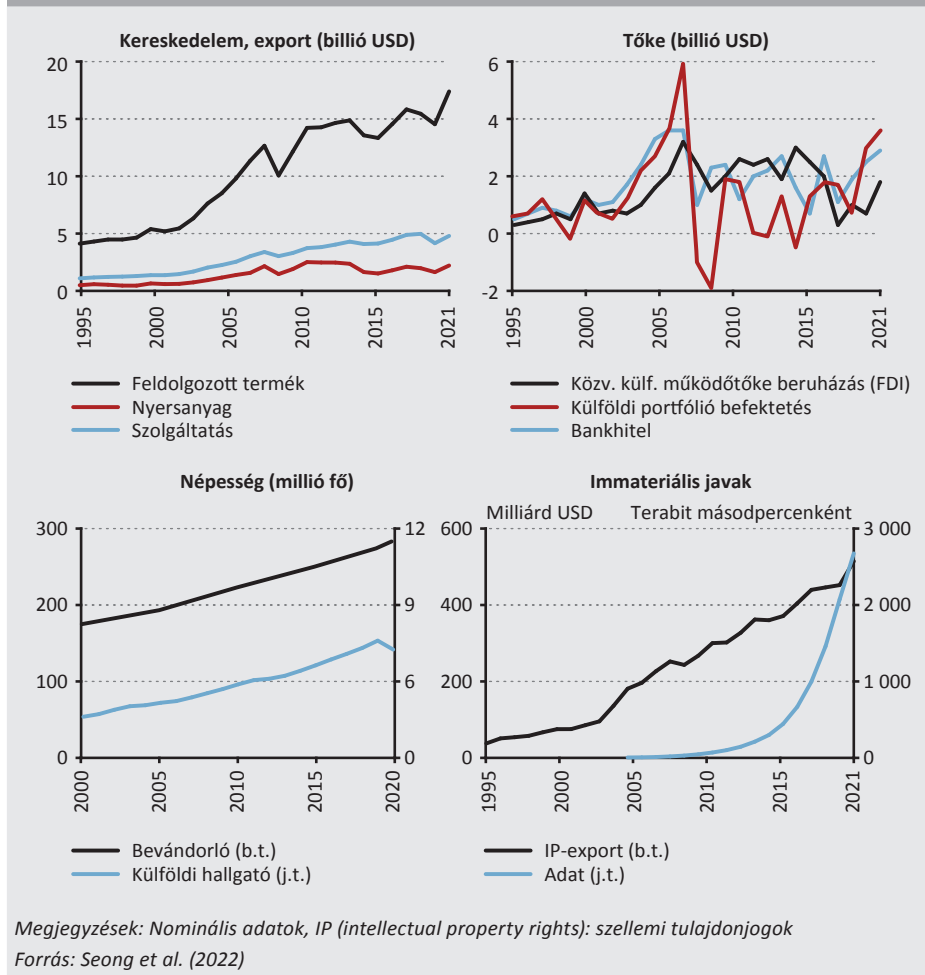

Megjegyzés: f – előrejelzett értékek

Forrás: EC (2023)

A nemzetközi tőke mozgások jóval mérsékeltebbek, mint a 2000-es évek elején (ld. 2. ábra). A nemzetközi migráció pedig – noha központi jelentőségű politikai témává vált – gyakorlatilag elhanyagolható mértékű: 1990 óta mindössze fél százalékponttal nőtt a globális migráns populáció aránya, 2,9-ről 3,4 százalékra.

2. ábra
A globalizáció fő hajtóerőinek nemzetközi áramlása a legutóbbi negyedszázadban

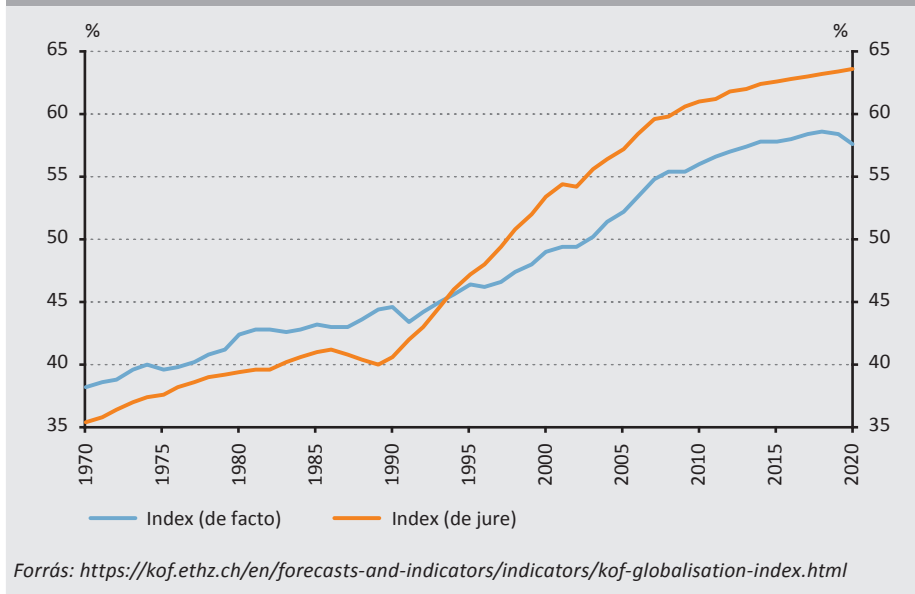

A legszélesebb körben használt globalizációs mutató, a zürichi ETH-egyetem konjunktúrakutató intézetének gazdasági globalizációs (kompozit) indexe 2007 óta alig nőtt, lényegében stagnál (3. ábra). A pénzügyi és gazdasági válságot a nemzetközi tőkeáramlások erőteljes növekedése előzte meg, s részben okozta, ám az elmúlt másfél évtizedben a határokon átnyúló pénzügyi spekuláció és az európai

nemzetközi banki hitelezés jelentősen mérséklődött. Ez nem feltétlenül negatív irányzat: a 2007 előtti állapotok több tekintetben nem voltak egészségesek. Jelenleg jóval kiegyensúlyozottabb és válságtűrőbb a pénzügyvilág, még ha kevésbé globalizált is.

3. ábra

A globalizációs index alakulása 1970 és 2020 között

A nemzetközi kereskedelem liberalizációjára irányuló tárgyalások akadoznak. Egyes kormányok a protekcionizmus hagyományos, illetve még inkább a kevésbé hagyományos, nem vámjellegű eszközeihez fordulnak. Mindez a globalizáció egyik alapvető dimenzióját, a világkereskedelem integrációját veszélyezteti. Ebbe az irányba mutat az is, hogy a globális kereskedelem a legutóbbi évtizedben elveszítette korábbi dinamizmusát, s kérdés, hogy növekedése visszanyeri-e korábbi ütemét. A globális kereskedelem a GDP arányában a nagy pénzügyi krízis előtt gyorsan nőtt. 1986-tól 41 százalékról 2008-ra több mint 61 százalékra emelkedett. Azóta ez az arány lényegében stagnál (ld. 1. ábra, Wozniak – Galar 2018). A kereskedelmi kapcsolatok komplexebb, néha ellenségesebb globális környezetével, a változó gazdasági hajtóerőkkel összefüggésben a világkereskedelem bővülése a jelzett időpont óta nagyjából párhuzamos volt a kibocsátás dinamikájával, illetve némileg elmaradt attól (WTO 2022). Ezeknek az irányzatoknak a fényében áttekintést igényelnek a globális kereskedelem lassulását alátámasztó tényezők.

3. A globális kereskedelmi fragmentáció kockázatai

A fentiek illusztrálásához érdemes áttekinteni az EU nemzetközi kereskedelmi irányzatait. Az EU külkereskedelme, s különösen a szolgáltatáskereskedelem a pénzügyi és gazdasági krízis óta a globális trendek fölött bővült. Az integráció bővülésével is összefüggésben az EU-ban az áru-külkereskedelem aránya 2000 és 2021 között a GDP-hez viszonyítva 10 százalékponttal nőtt: 57 százalékról 67 százalékra. (Ezt a növekedést mind az intra, mind az extra EU-kereskedelem irányzatai alátámasztották.²) Az EU-szolgáltatáskereskedelem aránya az áruforgalomnál gyorsabban nőtt, a GDP 2000. évi 14 százalékaról 2021-re a 26 százalékára. Hasonlóképpen az EU gazdaságának részvétele a globális értékláncokban 2008-ig gyorsan emelkedett, majd utána viszonylag stabil maradt. A külföldi hozzáadott érték az EU összexportjában („visszafelé irányuló részvétel” az értékláncokban, „backward participation” in value chains) a 2000. évi 12,7 százalékról 17,3 százalékra nőtt 2012-re, majd 15,8 százalékra mérséklődött 2018-ban. Az EU hazai hozzáadott értéke a partnerországok exportjában („előre irányuló részvétel”, „forward participation”) a 2000. évi 14,9 százalékról 2008-ra 16,5 százalékra nőtt, majd 2018-ban 14,9 százalékot tett ki. [Ilyen mélységű adatok csak több évre visszamenőleg érhetők el (EC 2023).]

Számos gazdasági és politikai tényező magyarázza a globális kereskedelem dinamikájának a mérséklődését az elmúlt évtizedben. Egyrészt a kereskedelmet előmozdító hajtóerők kifulladásra látszanak. Ugyanakkor a nemzetközi kereskedelem tarifális akadályai mérséklődtek. A világszinten számított súlyozott átlagos vámteher a külkereskedelmi forgalomba kerülő ipari termékek esetében az 1986. évi 13,6 százalékról 2008-ra 7,5 százalékra, 2019-re pedig 3,9 százalékra csökkent, ugyanakkor a szállítás és a kommunikáció technológiai haladásának marginális előnyei, amelyek lehetővé tették a termelési folyamatok földrajzi diszperzióját, mérséklődő megtérülést mutatnak (Antràs 2020). A további kiszervezés („offshoring”) aránya a magas jövedelmű nemzetek esetében a feldolgozóipari munkamegosztás stabilizációja miatt mérséklődött. A feltörekvő országok esetében pedig a közbülső termékek aránya csökkent az importban, mivel utóbbiak az inputok beszerzése terén növekvő mértékben támaszkodnak saját ipari bázisukra (Baldwin 2022). Végül néhány fontos feltörekvő gazdaság, mindenekelőtt Kína szerkezeti változásai is hozzájárulhatnak a kereskedelmi nyitottság csökkenéséhez, illetve a globális kereskedelem dinamikájának a csökkenéséhez (pl. a mérsékeltebb integráció a globális értékláncokban). Ugyanakkor a termékkereskedelemmel összehasonlítva a szolgáltatáskereskedelem megtartotta a dinamizmusát (a turizmus kivételével a Covid-sokk időszakában) és a digitális technológiai fejlesztések a közbülső szolgáltatásokban növelték a kereskedelmet³ (Baldwin 2022).

² Az EU-n belüli termékkereskedelem aránya az elmúlt két évtizedben nagyjából 60 százalékot képviselt.

³ Különösen ez volt a helyzet a magas jövedelmű országokban és régiókban, így az EU-ban, amelyeknek általában csekély akadály volt az e fajta exportban.

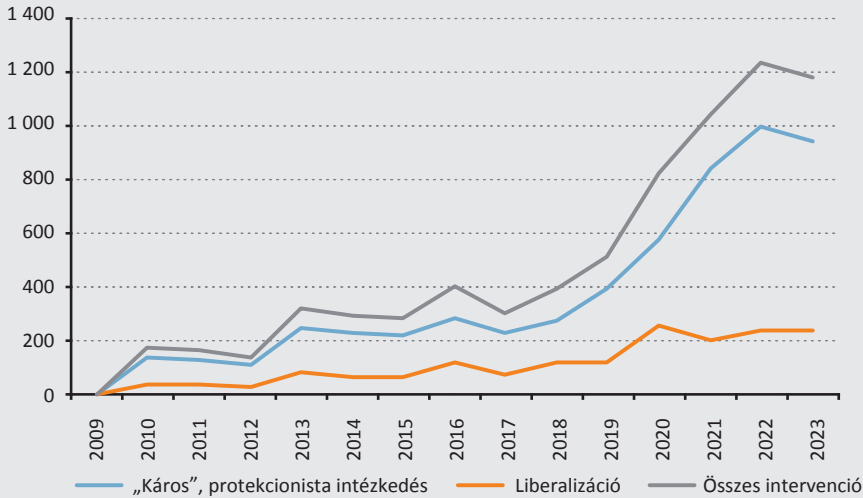
A geopolitikai feszültségek és a Covid19-járvány ránehezedett a határokon átlépő kereskedelemre és a globális értékláncokra. A Covid19-válság időszakában a lezárások és az egyéb korlátozó intézkedések hatására különösen egyes távoli beszállítói kapacitások sérülékenysége súlyos és elhúzódó kínálati oldali problémákhoz vezetett (Javorcik et al. 2020; Meier – Pinto 2020; OECD 2020; Hausmann 2020; Halmi 2022a, b). Egyes intermedierek (alkatrészek, részegységek, anyagok) kínálatának visszaesése, egyidejűleg a logisztikai problémákkal (fuvarkapacitások hiánya, emelkedő szállítási költségek) súlyos zavarokat eredményezett a kínálati láncokban. A mikrochipek hiánya több ágazatban (pl. a gépkocsigyártásban) kényszerű korlátozásokhoz, egyes időszakokban a gyártás leállításához vezetett. A csökkenő termelés, a leállások miatt növekvő árak, s korábban nem tapasztalt sorbanállás alakult ki, különösen a Covid-krízis mélypontját követő időszakban.

Az Egyesült Államok és Kína közötti növekvő ellentét korlátozó intézkedések, illetve a technológiaintenzív ágazatokban (félvezetők, „zöld technológiák” stb.) támogató iparpolitikák alkalmazásához vezetett. Az egészségügyi termékek hiánya a Covid19-járvány kezdetén erősíthette a „near-shoring”, illetve a kínálati lánc néhány szegmensének racionalizálása iránti igényt. Az ukrajnai háború tovább növelte a geopolitikai feszültségeket és kockázatokat. A kereskedelmi dinamikában megnőtt a geopolitikai megfontolások súlya. A gazdasági szempontok olykor háttérbe szorultak. Összességében a beszerzési források megbízhatóságának növelésére irányuló erőfeszítések, a keresleti reakció javítása vagy a nemzetbiztonsági szempontok előtérbe helyezése valószínűleg néhány kínálati lánc újjalakításához és rövidítéséhez vezethet (IMF 2022; Capital Economics 2022).

A kereskedelmi kapcsolatokat erőteljesen befolyásolhatják a szabályrendet érintő kihívások, mint amilyen például az Egyesült Államokban a Transz-csendes-óceáni Partnerség befejezése 2017-ben vagy a WTO vitarendező fórumának ellehetetlenülése. E tekintetben a multilaterális intézmények képessége a globális kereskedelmi áramlások megkönnyítésére csökkent (Dadush 2022).

A kereskedelempolitika legújabb fejleményei folyamatosan bonyolult környezetet jeleznek a határokon átívelő kereskedelem és a globális értékláncok továbbhaladása tekintetében. Noha a vámok mindenütt alacsony szinten maradtak, a nem vámjellegű kereskedelmi korlátozások 2020 óta szignifikáns mértékben nőttek. Először a Covid-járvánnyal összefüggésben, majd az Ukrajna elleni orosz háború eredményeképpen, végül a fellépő élelmiszer- és energiakrízis miatt. Következésképpen az alkalmazott káros, korlátozó intézkedések éves átlaga, amely 2010–2019 között 71 volt, 2022-re 530-ra növekedett (ld. 4. ábra). Az importkorlátozó intézkedések 2021-ben a világimport 9,3 százalékát érintették (WTO 2022), ami 2022-ben, az ukrajnai orosz inváziót követően alkalmazott EU-szankciók miatt tovább nőtt.

4. ábra
Kereskedelempolitikai intervenciók

Megjegyzés: új intervenciók éves száma (db)

Forrás: www.globaltradealert.org

4. Kínálati lánc: deglobalizáció versus újrastrukturálás

Számos alapvető tényező, közöttük a jelzett geopolitikai összefüggések, a járvány vagy a klímaváltozással kapcsolatos vállalások kezelésének a szükségessége a politikát az értékláncok újrendezésének igényéhez vezethetik. Számos ország vezet be támogatást a stratégia ágazatok „reshoringja” erősítésének és a külföldi technológiától és inputoktól való függősége csökkentésének érdekében. Például a félvezetők előállításának területén az Egyesült Államok, az EU, Japán és Kína egyaránt intézkedéseket és támogatásokat alkalmaz a hazai ipari kapacitás kiépítése és erősítése érdekében. [PI. az Egyesült Államokban az ez irányú támogatások a következő évtizedben megduplázódhatnak *Economist* (2023).] A legfrissebb példa az Egyesült Államok inflációcsökkentést célzó törvénye (IRA). Számos támogatás a hazai termelési és beszerzési forrás követelmény teljesítésének a függvénye, torzítva a piaci versenyfeltételeket. Az alkalmazott intézkedések a zöld technológiai ágazatban, néhány kínálati lánc (pl. az elektromos autók és részegységeik előállítása) esetében valószínűleg reshoringhoz vezethetnek. Miközben más gazdaságok is hasonló támogatási rendszereket bevezetését tervezik vagy valósítják meg, a közelmúltban elfogadott európai zöld szállítói ipari terv a nyitott, szabályokon alapuló kereskedelmi rezsimet, a kereskedelem szerepét húzza alá a zöld átalakulásban (EC 2023).

A vállalatok valószínűleg alkalmazkodnak stratégiájukban e kihívásokhoz. Az USA–Kína Üzleti Tanács 2022. júniusi áttekintése szerint a válaszadók (Kínában működő amerikai multinacionális cégek) 87 százaléka szerint az amerikai–kínai feszültségeknek hatásuk volt a műveletekre és a beruházási döntésekre, 26 százaléka elmozdult a kínai ipari szegmensektől, 29 százalék szétvált, Amerika-, illetve Kína-specifikus értékláncokat alkalmaz, 24 százalék pedig már nem ruház be Kínában (EC 2023). A Kínában működő EU Kereskedelmi Kamara 2022 áprilisában készített hasonló áttekintése szerint a geopolitikai feszültségek negatív hatást gyakorolnak az európai beruházásokra Kínában. A vizsgált vállalatok 7 százaléka a kínai beruházás megszüntetését mérlegelte az ukrajnai háború kitörése után, 39 százalékuk szerint pedig a geopolitikai feszültségek csökkentik Kína beruházási vonzóerejét.

A kínai láncok újrastrukturálására irányuló politikai nyomás nem azonnal eredményez szignifikáns változást a sztenderd aggregált kereskedelmi indikátorokban. Az értékláncok újrendezése időt igényel. A megvalósítás a nagy költségek és a technológiai kihívások miatt bonyolult feladat (IMF 2022). Ám a politikai erőfeszítések megváltoztathatják a kereskedelmi mintákat. (Automatizált munkahelyek esetén még akár egyes fázisok hazatelepítése sem lehetetlen a legfejlettebb országok esetében.)

Kína exportjában az Egyesült Államok aránya csökkent, s az ASEAN országoké nőtt. India pedig potenciális új motorként működik a globális értékláncfejlődésben (Banga 2022). Így eddig a politikai változások inkább diverzifikálták, s nem rombolták le a kereskedelmi kapcsolatokat. Az új kereskedelmi minták fontos eleme a kínai láncok újjáalakítása Ázsiában, válaszul az Egyesült Államok és Kína közötti, romló kereskedelmi és geopolitikai kapcsolatokra. Hasonló újraformálódások várhatók más régiókban is. Közép- és Kelet-Európa növelheti részvételét az európai értékláncokban. Egyes Latin-Amerikai országok pedig (pl. Mexikó) növelhetik az amerikai értékláncokban történő részvételüket (AMRO 2021).

Az értékláncok újjászervezése során is felmerülhet az úgynevezett *technológiai szuverenitás* problémaköre. Ez utóbbi a 21. században nem cél, hanem eszköz. Valamely állam vagy integráció (például az EU) képessége, hogy fejleszteni vagy beszerezni tudja másoktól a társadalom jóléte, a gazdaság versenyképessége és az állam cselekvőképessége szempontjából kritikusnak tekinthető technológiákat anélkül, hogy más gazdasági térségekkel egyoldalú strukturális függőségbe kerülne (Edler et al. 2023). A gazdasági jóléten alapuló technológiai szuverenitás tehát valamely nemzet azon képessége, hogy a cégeinek lehetővé teszi a globális technológiai rendszerben történő szabad és sikeres versenyzést, valamint megoldja a lakosság kellően magas szintű jólétének hosszú távú biztosítását (Inzelt 2023).

Ugyanakkor a globális értékláncok újrastrukturálásának a lehetőségére tekintettel felmerül a deglobalizáció lehetősége is. A korábbinál rövidebb, kevésbé sebezhető

értékláncok kiépítése, az újrastrukturálás azonban aligha tekinthető deglobalizációnak.

5. A kereskedelmi fragmentáció veszélyei

A változó kereskedelmi minták nem hatnak szükségképpen negatív módon az aggregált kereskedelmi indikátorokra, ám szignifikáns gazdasági költségekkel járhatnak. Az értékláncok újrendezése időt igényel, s nagy költségekkel és technológiai kihívásokkal jár (IMF 2022). A nemzetközi kereskedelmet növekvő mértékben korlátozó nemzetközi akadályok, a csökkenő arányú FDI és a technológiaváltás az erőforrás-allokációt kevésbé hatékonyá teheti, s káros hatással lehet a termelékenység növekedésére, a termelékenységi tovagyrűzésekre. Az erősödő kereskedelmi korlátozások és/vagy a magasabb fokú kereskedelempolitikai bizonytalanság növekvő globális fragmentációhoz vezet. Az IMF elemzései szerint a globális gazdaság viszonylag erős szétterjedettsége – mértékétől függően – állandósult globális kibocsátási veszteséghez vezetne, a modellszámítások szerint a világ GDP 0,2 százalékától 7 százalékáig terjedően. A kereskedelmi fragmentációt technológiai szétválással kombináló scenáriók a GDP 8 százaléka és 12 százaléka közötti kibocsátási veszteséget mutatnak néhány országban (IMF 2023).

Összességében számos tényező korlátozhatja a globális kereskedelem kilátásait, a gazdasági növekedést negatívan befolyásoló kockázatokkal. Néhány strukturális tényező, amely akadályozta a kereskedelem növekedését az elmúlt évtizedben, így a nagy technológiai áttörések korlátozott hatása a szállítás és az információtechnológia területén, várhatóan nagyrészt változatlan marad. Előbbiekén kívül a legutóbbi exogén sokkok és kereskedelempolitikai fejlemények mind ország-, mind multilaterális szinten azt jelzik, hogy a globális kereskedelmet kedvezőtlenül érintő hatások erősödhetnek. Valamennyi tényezőt figyelembe véve, a lehetséges okozati összefüggéseket azonosítva a kereskedelem és a potenciális növekedés között (Singh 2010), a fragmentáció – szignifikáns potenciális gazdasági költségeket maga után vonva – a globális kereskedelemben lefelé mutató kockázatot jelent a teljes gazdaság tekintetében (IMF 2023).

6. Átalakuló globalizáció

A globalizáció fő hajtóereje az emberek, a gazdaságok és a kultúrák közötti érintkezések növekedése. A globalizáció legújabb szakaszában a digitális szolgáltatások, az információk és a tudás áramlása kerül középpontba. *A globalizáció folyamata tehát változó formákban tovább halad előre.*

A globális kereskedelemben kommunikációs és technológiai forradalom megy végbe. Az új technológiai vívmányok (blockchain, 5G, elektromos autók) elterjedése széles

körű hatásokkal jár. Ugyanakkor e fejlődéssel párhuzamosan bővíthet a középosztály a világban. Az életszínvonal, különösen a feltörekvő piacokon, emelkedik. Mindennek a következő évtizedekben jelentős hatása lehet a globális kereskedelemre. A *McKinsey* előrejelzése szerint (*Lund et al. 2019*) 2030-ra a globális fogyasztás volumene a 2017. évi kétszeresére bővíthet. A növekmény 60 százaléka a feltörekvő gazdaságokból származhat majd. Utóbbiak a világ késztermék-fogyasztásának kétharmadát is elérhetik 2030-ban. A feltörekvő gazdaságok növekvő fogyasztásával is összefüggésben az elmúlt évtizedben csökkent a határokon átnyúló árukereskedelem aránya a teljes kibocsátáshoz viszonyítva. Számos ország a belföldi ellátási láncsal egyre jobban ki tudja elégíteni a fogyasztók igényeit.

A globalizáció egyáltalán nem állt meg, csak átalakult (*Wolf 2022*). Eddig a globalizáció az áruk, a tőke és az emberek mozgásáról szólt, ma viszont egyre inkább a szolgáltatások és az információk, adatok áramlásáról. A globalizációhoz ma már sem embereknek, sem áruknek nem kell átlépniük az országhatárokat, s gyárakat sem kell építeni hozzá. Pl. emberek számítógépeknél ülve végeznek munkát globális cégek számára. A világ legnagyobb értékű cégeinek többsége nem fizikai termékeket állít elő (Microsoft, Amazon, Alphabet, Facebook, Tencent, Alibaba).

Mindezek a mesterséges intelligencia (AI) és a robotizáció terjedésével, az egyre jelentősebb automatizációval együtt a korábbinál jóval összetettebb társadalmi-politikai-gazdasági kihívásokat eredményezhetnek, mint az eddigi, fizikai termékeken alapuló globalizáció. Világszerte egyszerre érinthetik a fizikai munkásokat és az eddig a globalizációból inkább profitáló irodai dolgozókat.

A globalizáció folyamata alapvetően átalakul. Az áruk kereskedelmének és a fizikai munkahelyek kitelepítésének (a fejlett országokból a feltörekvőkbe) útját állhatja a politika, ám a szolgáltatások nyújtásának globalizációja átveheti ezek helyét.

Az ipari forradalom óta három hullámban bővült a világ országainak kereskedelme (*Baldwin 2016*). Az első hullám az iparosodással összefüggésben az áruk szállítása volt, majd az elmúlt évtizedekben kialakult a termelő egységek kitelepítése az olcsó munkaerőt kínáló térségekbe. A harmadik fokozat pedig a szolgáltatások kereskedelme, pl. az irodák „utazása”, amelyet az infokommunikációs technológia (internet stb.) tesz lehetővé. Szellemi munkát végző alkalmazott ma már a világ bármely pontjáról képes munkavégzésre.

Alapvető a különbség az első két és a harmadik hullám között, hogy míg előbbieken tárgyakkal kellett mozogniuk, az utóbbiban már csak információk áramlanak a világ térségei és országai között. Ez utóbbi korlátozása jóval nehezebb és költségesebb⁴, mint az előzők esetében.

⁴ Noha egyes országok, pl. Kína, erre is nyújtanak példát.

A szolgáltatások kereskedelmében ugyanakkor dinamikus növekedés a jellemző irányzat. A változó feltételek között előnyösen alakulhat a szolgáltatásorientált országok (például az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország vagy Svédország) pozíciója. A termelésre koncentráló országok viszont új kihívásokkal szembesülnek. Az alacsony munkaerőköltség keresése önmagában egyre kevésbé meghatározó. Döntő jelentőségű a kutatás-fejlesztés és a tudásintenzív iparágak fejlesztése.

A vállalatok befektetései között mérséklődik a tárgyi eszközök aránya. Egyidejűleg nő az immateriális javakra irányuló ráfordítás⁵ (szoftver, brandépítés, tervezés) a teljes GDP arányában. Utóbbiakat a kereskedelmi statisztikák gyakran nem tükrözik hűen. A *McKinsey* becslései szerint a magánszektor vállalatai a fejlett piacokon már a 2000-es évek eleje óta többet fektetnek immateriális javakba, mint tárgyi eszközökbe, a két tényező közti hézag pedig egyre szélesebb (*Lund et al. 2019*).

Évente 770 milliárd dollárnyi immateriális javakból álló forgalmat bonyolítanak le a vállalatok, amelynek zömét az Egyesült Államok, ezen belül is az IT-cégek adják. Az informatikai szolgáltatások exportja számos más gazdaságban is jellemző. Dél-Koreában például az immateriális javak exportjának szinte egészét IT-cégek teszik ki. Szintén érdekes jelenség a nemzetközi adatforgalom növekedése. Például 2007-től 2019-ig 148-szorosára nőtt a nemzetközi éves adatforgalom volumene, ami körülbelül átlagosan másfél éves megkétszereződést jelent (*Lund et al. 2019*).

Az internet / technológiai / kommunikációs forradalom csökkentette a tranzakciós költségeket, megváltoztatta a gyártási folyamatokat és új termékek piacra lépését mozdíthatja elő (*Levinson 2021*). Az új technológiák további lényeges változásokat eredményezhetnek:

- A digitális platformok (pl. e-kereskedelem) és új technológiák révén új piacok nyílnak meg, javulhat a logisztika, a koordinációs költségek csökkennek.
- A mesterséges intelligencia és a 3D-nyomtatás megváltoztathatja a gyártási folyamatokat, csökkenhet az alkatrészkereskedelem volumene.
- A digitális innováció miatt bizonyos területeken a szolgáltatások és adatok felválthatják a fizikai termékeket (például zene, videók, játékok a fizikai adathordozók visszaszorulásával és a felhőszolgáltatások előretörésével).
- Új szolgáltatások jelenhetnek meg a nemzetközi kereskedelemben (pl. a távgyógyászat, a virtuális valóság és más, 5G-hez kapcsolódó jelenségek stb.).
- A tranzakciós költségeket csökkentő technológiák (e-kereskedelem, blockchain) növelik az árukereskedelem volumenét, míg a gyártási folyamatokat megváltoztató

⁵ Az „okos” beruházások előtérbe kerüléséről ld. *Baksay et al. (2022)*: 71–80. o.

(AI, robotika) és a logisztikai technológiák (elektronikus autók, megújuló energia) mérsékelhetik azt.

- Alapvető kihívás az új technológiák átvételéhez szükséges képességek kiépítése. Ez utóbbiban, továbbá a szolgáltatási ágazatok fejlődésében élenjáró országok a globális értékláncok nyerteseivé válhatnak.

A szolgáltatások kereskedelmének szabályozása főként a végső szolgáltatásokra vonatkozik, nem pedig a közbelsőkre⁶. Utóbbiakra példa lehet a könyvelők, elemzők, adminisztrátorok, online segélyvonalakon dolgozók, grafikai tervezők, kiadványszerkesztők és az informatikusok legkülönbözőbb szakágaiban dolgozók munkája egyaránt. A szolgáltatás-kereskedelem nagy jövő előtt áll, ám egyben romboló lehet: a világ bármely pontjáról bedolgozó szakemberek alkalmazása masszív középosztálybeli állásokat fenyegethet a fejlett országokban.

7. Globalizációs viták

A viták során alapvető kérdés, hogy a globalizáció feltételezett vagy pedig valóságos következményei állnak-e középpontban. Többnyire negatív az univerzalizáció („globális” cigaretták, italok, stb.) vagy a „nyugatosodás” (hollywoodi filmek, konsumerizmus stb.) jelenségének értékelése. Azokat esetenként a helyi hagyományokkal és kultúrákkal szembeni fenyegetésnek tekintik. Ugyanakkor a kiszervezés, a nemzetközi értékláncok révén elérhető költségelőnyök évtizedeken át jelentős deflációs hatást gyakoroltak. A világ népessége jelentős része számára sztenderd magas minőségű termékek váltak elérhetővé, kedvező áron.

Kritikák érték a kereskedelmi integráció és liberalizáció folyamatát, illetve alapvető intézményeiket is. A kevésbé fejlett országok megkérdőjelezték a magas környezet- és munkavédelmi sztenderdek alkalmazásának szükségességét, s azt a fejlett országokból kiinduló, versenyképességük csökkentésére irányuló kísérletnek tekintették.

Kivételes jelentőségűek a globalizációval összefüggő *elosztási viták*. Az elterjedt narratíva a következő. A globalizációval csak a gazdagok jártak jól: a kiszervezés miatt rengeteg nyugati munkás veszítette el az állását. Az ipari foglalkoztatás leépülése és általában véve a nyugati reálbérek stagnálása az alsó-középosztályban jogos elégedetlenséghez vezetett a globalizációval szemben. Ám a valóság a fentebb idézett beállítástól alapvetően eltér. A 19. század eleje és a 20. század második fele között valóban drasztikus mértékben nőtt a legnagyobb gazdaságok (G7-országok) jövedelmének aránya a világ összjövedelmén belül. Az innováció a 20. század második felének közepéig szűk térségben rekedt, növelve a jövedelmi egyenlőtlenségeket.

⁶ A szolgáltatóknak szolgáltatók tevékenysége.

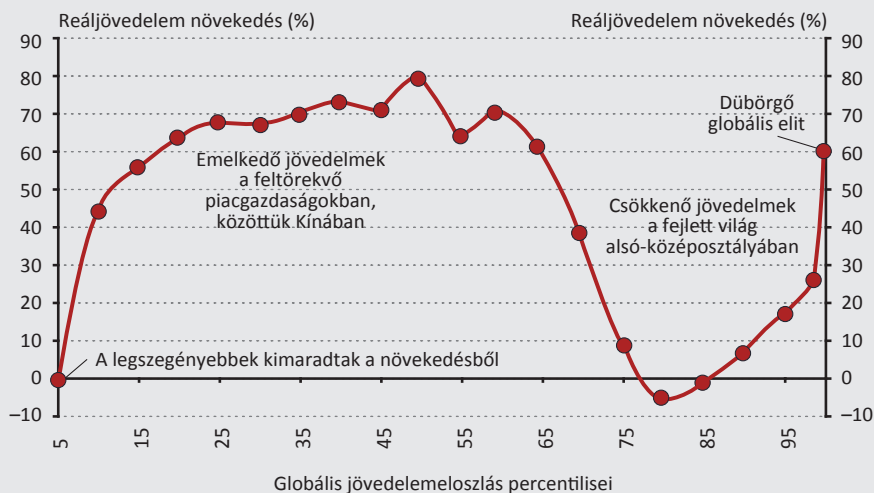
Ám az információs és kommunikációs forradalom (internet, telefon, számítástechnika) lehetővé tette a cégek számára, hogy a tudást is alacsony költségek mellett, a világ minden pontjára exportálni tudják. A gazdag országok ipari termelésük egy részét a szegényebb feltörekvő országokba telepítették. E változás eredménye hatalmas növekedési boom lett. Emberek számilliói emelkedtek ki a mélyszegénységből.

A nyugati ipari munkahelyek eltűnésében egyes kutatások szerint pusztán a liberális gazdaságpolitikák szerepe jóval kisebb, mint a technológiáé. A globalizáció több munkahelyet teremt, mint amennyit megszüntet. A probléma lényege: az új munkahelyek nagyobb képzettséget követelnek.

A problémát jól illusztrálja *Branko Milanovic* úgynevezett elefánt ábrája (ld. 5. ábra, eredeti közlés: *Lakner – Milanovic 2013*). A legutóbbi évtizedek jövedelemelosztási folyamatait illusztráló ábra meggyőzően mutatja: a vizsgált időszakban a harmadik világ országainak legszegényebb polgárain kívül a fejlett országokban az alsó-középosztály jövedelemnövekedése volt a legkisebb mértékű. Sőt bizonyos csoportok esetében reálértelemben véve életszínvonal-csökkenés következett be a vizsgált, 20 évet átölelő időszakban.

5. ábra

Reáljövedelem-változás 1988–2008 között a globális jövedelemelosztás különböző percentiliseiben (2005. évi USD PPP-ben)

Megjegyzés: A függőleges tengely a reáljövedelem halmazott változását mutatja (százalékban), 2005. évi vásárlóerő-paritással USD-ben az 1988–2008. évi időszakban. A vízszintes tengelyen a globális jövedelemelosztás percentilis pozíciói szerepelnek. A percentilis megoszlás 5 és 95 között 5 százalékpontos lépésközönként került ábrázolásra. A legfelső 5 százalék két csoportra oszlik: a legfelső 1 százalékra, illetve a 95–99 százalék között elhelyezkedő csoportra.

Forrás: *Milanovic (2016) alapján Corak (2016)*

Az OECD és a Világbank adatai szerint a legtöbb fejlett országban nőtt az egyenlőtlenség (és az ezt mérő Gini-együttható) az elmúlt 30 évben. Az egyenlőtlenséget jelző értékek egyes országok esetében olyan rosszak, mint a 20. század elején voltak. Ugyanakkor a világgazdaság egészében, az egyes országok közötti összehasonlításban a globalizáció kifejezetten csökkentette az egyenlőtlenségeket.⁷ A szegényebb országok a globális gazdasági rendszer részei lettek, és gyorsabban nőttek, mint a fejlett országok.

E folyamatok háttérében mélyreható gazdasági-társadalmi változások állnak. A globalizáció folyamatában alapvető strukturális változások mennek végbe. A tudásalapú globalizáció szíve a technológia. A fejlett országok kevésbé képzett, alsó-középosztálybeli dolgozói a jövőben elsősorban nem a hasonló helyzetben lévő távol-keleti munkaerővel fognak versenyezni, hanem a robotizációval. A munkahelyek védelme helyett a dolgozók védelmére szükséges koncentrálni. A globalizáció jelzett harmadik fázisa rendkívüli mértékű kihívást jelent.

Az antiglobalizációs hangulat számos országban politikai választ váltott ki, egyfajta establishment-ellenes lázadást, a düh politikáját. Ennek fontos állomásai a Brexitről szóló brit népszavazás, Donald Trump elnökké való megválasztása az USA-ban, egyes globalizációellenes populista pártok megerősödése stb. Nem a globalizáció ellenzése az egyetlen mozgatóereje ezeknek az irányzatoknak, ám valószínűleg fontos szerepet játszott bennük. Aláhúzást igényel: a globalizáció elleni reakciók fő mozgatórugója a növekvő egyenlőtlenség a fejlett országokban.

A globalizációellenesség azért is lett a politika eszköze, mert a nemzetközi kereskedelem hasznát nehéz konkrétan megragadni. Konkrét vesztesei viszont – bár kevesen vannak – azonosíthatók, és határozott módon hallatják a hangjukat. A globalizáció megtorpanása valójában jó hat-nyolc évvel megelőzte a populisták előretörését. A politikai tematizáció után pedig elmondható: „*a globalizáció ostrom alatt áll*”.

Valójában a globalizáció nem fordult vissza. Eddigi fő hordozóinak dinamikája lelassult. Ugyanakkor egyidejűleg új, alig belátható távlatokat kínáló dimenziók kerülnek előtérbe.

A legnagyobb veszélyt a globalizációellenes, a fragmentációt erősítő gazdaságpolitikák jelenthetik. A protekcionizmus felerősödése, a nem vámjellegű korlátozások és a kereskedelmi diszkrimináció felerősödése a fejlődést akadályozó irányzatok. A technológia hajtotta globalizáció vadhajtásainak kezeléséhez globális politikai lépésekre is szükség lenne. Ám a globalizáció megállítását hirdető populisták egyik fő üzenete valójában a nemzetközi politikai együttműködés elvetése.

⁷ Ezt az irányzatot erősíti meg *Milanovic (2022)* legújabb elemzése is.

A multilaterális szabályok és intézmények kiépítése és erősítése a globális integráció további elmélyülésének előfeltételei. A nemzetállamoknak, illetve az őket tömörítő regionális integrációknak számos eszköze lehet a folyamatok befolyásolására, a kockázatok csökkentésére. A gazdaságpolitikák középpontjába a termelékenység és a versenyképesség növelésének kellene kerülnie. Az ezeket előmozdító, mélyreható strukturális reformok kidolgozására és megvalósítására van szükség. Azok fontos funkciója a költségvetési mozgástér kiszélesítése, az erőforrások korábbiaknál célzottabb és hatékonyabb felhasználása. Nagy jelentőségűek a piaci versenyt, s a szabadabb kereskedelmet támogató, a felesleges adminisztratív terheket csökkentő intézkedések. Munkaerőpiaci reformok, a továbbképzések és az elhelyezkedés aktív támogatása szükséges, valamint a szociális védőháló kiszélesítése. Ez utóbbi révén elkerülhető, hogy a munkájukat elveszítők egyfajta szegénységi spirálba essenek.

Megoldást jelentene, ha a világ kormányai az észak-európai jóléti államokról példát véve aktívan támogatnák az emberek átképzését, munkaerőpiaci boldogulását, illetve lakhatását. Kulcsfontosságú az oktatás fejlesztése is: a fiatalokból nem túlspecializált szakbarbárt kell nevelni, hanem olyasvalakit, aki képes alkalmazkodni az egyre gyorsabban változó világhoz, így természetesnek veszi az élethosszig tartó tanulás folyamatát. A kreativitást, emberi kapcsolatokat, szemtől-szembeni érintkezést igénylő munkahelyeket nem lehet majd helyettesíteni például távirányítású robotokkal.

Alapvető a fenntartható és inkluzív növekedés igénye. Annak révén a kereskedelmi és beruházási reformok gyümölcsét a társadalmak széles köre élvezheti. Ehhez fontos feladat: jobban kellene artikulálni a közvélemény számára a globalizáció előnyeit, nyilvánvaló veszteseit pedig kompenzálni kellene.

8. Néhány következtetés

A globalizáció meghatározó mozzanatai a globális gazdaság egyes alkotóelemeit összekötő áramlások és hálózatok. A nagy pénzügyi és gazdasági krízis után a termékek kereskedelmi áramlása és a nemzetközi pénzügyi áramlások dinamikája a korábbi évtizedekhez képest némileg mérséklődött. Másik oldalról tekintve: magas szinten stabilizálódott, miközben a globalizáció folyamatának új hajtóerői *a szolgáltatások és az immateriális javak* (köztük a szellemi tulajdonjog, az adatok és információk) *áramlásának erőteljes dinamikája* lettek.

A *kereskedelem* továbbra is a globalizáció alapvető színtere. Erősödő kereskedelmi korlátozások és/vagy magasabb kereskedelempolitikai bizonytalanság növekvő *globális fragmentációt* eredményezhet. A globális gazdaság viszonylag erős szétterjedettsége – mértékétől függően – állandósuló globális kibocsátási veszteséghez vezetne.

Számos alapvető tényező, geopolitikai összefüggések, a járvány vagy a klímaváltozással kapcsolatos vállalások kezelésének a szükségessége a politikákat az *értékláncok* újrendezésének igényéhez vezethetik. Ugyanakkor a korábbinál rövidebb, kevésbé sebezhető értékláncok kiépítése aligha tekinthető deglobalizációnak. Az értékláncok újjászervezése során is felmerülhet az úgynevezett *technológiai szuverenitás* kérdése: valamely nemzet (illetve integráció) azon képessége, hogy a cégeinek lehetővé teszi a globális technológiai rendszerben történő szabad és sikeres versenyzést, és hosszú távon megalapozza a lakosság kellően magas szintű jólétét. A változó feltételek között a szolgáltatásorientált, a kutatás-fejlesztésre a tudásintenzív iparágak fejlesztésére épülő országok pozíciója alakulhat előnyösen. A termelésre alapozó gazdaságok ugyanakkor új kihívásokkal szembesülnek. Az alacsony munkaerőköltség önmagában egyre kevésbé meghatározó.

A globalizáció fő hajtóereje az emberek, a gazdaságok és a kultúrák közötti érintkezések növekedése. A globalizáció legújabb szakaszában a *digitális szolgáltatások*, az *információk* és a *tudás áramlása* kerül középpontba. A globalizáció folyamata változó formákban tovább halad előre. Valójában tehát a globalizáció nem fordult vissza. Eddigi fő hordozóinak dinamikája ugyan lelassult, ugyanakkor egyidejűleg új, alig belátható távlatokat kínáló dimenziók kerülnek előtérbe.

A legnagyobb veszélyt a globalizációellenes, fragmentációt erősítő gazdaságpolitikák jelenthetik. A technológia hajtotta globalizáció vadhajtásainak kezeléséhez globális politikai lépésekre is szükség lenne. A multilaterális szabályok és intézmények kiépítése és erősítése a globális integráció további elmélyülésének előfeltételét képezi. A nemzetállamoknak, illetve az őket tömörítő regionális integrációknak ugyanakkor számos eszköze lehet a folyamatok befolyásolására, a kockázatok csökkentésére. A gazdaságpolitikák középpontjába a termelékenység és a versenyképesség növelésének kellene kerülnie. Ezt előmozdítandó mélyreható strukturális reformok kidolgozása és megvalósítása szükséges. Nagy jelentőségűek a piaci versenyt s a szabadabb kereskedelmet támogató, a felesleges adminisztratív terheket csökkentő intézkedések. Fenntartható és inkluzív növekedés révén a kereskedelmi és beruházási reformok gyümölcsét a társadalmak széles köre élvezhetné.

Felhasznált irodalom

AMRO (2021): *Global Value Chains in the Post-Pandemic New Normal*. ASEAN+3 Regional Economic Outlook. <https://www.amro-asia.org/asean3-regional-economic-outlook-2021-full-report/>

Antràs, P. (2020): *De-Globalisation? Global Value Chains in the Post-COVID-19 Age*. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 28115. November. <https://doi.org/10.3386/w28115>

- Baksay Gergely – Matolcsy György – Virág Barnabás (szerk.) (2022): *Új fenntartható közgazdaságtan – Globális vitairat*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/web/sw/static/file/uj-fenntarthato-kozgazdasagtan-single.pdf>
- Baldwin, R. (2016): *The Great Convergence. Information Technology and the New Globalization*. Harvard University, Cambridge, Massachusetts. <https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>
- Baldwin, R. (2022): *The peak globalisation myth*. VoxEU, 31 August. <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-1>
- Banga, K. (2022): *Opportunities, risks and realities of India's participation in global value chains*. Institute of Development Studies, 23 September. <https://www.ids.ac.uk/opinions/opportunities-risks-and-realities-of-indias-participation-in-global-value-chains/>
- Bhagwati, J. (2007) [2004]: *In Defense of Globalization. With a New Afterword*. New York, Oxford University Press.
- Capital Economics (2022): *Global Economic Fracturing*. October.
- Corak, M. (2016): *Worlds of Inequality. The winners and losers of globalization. Must it be this way?* The American Prospects – Ideas, Politics & Power, May 18. <https://prospect.org/power/worlds-inequality/>. Letöltés ideje: 2023. május 24.
- Dadush, U. (2022): *Deglobalisation and Protectionism*. Working Paper 18/2022 Bruegel. <https://www.bruegel.org/sites/default/files/2022-11/WP%2018.pdf>
- EC (2017): *Reflection Paper on Harnessing Globalisation*. European Commission COM (2017) 240 of 10 May. https://commission.europa.eu/system/files/2020-07/reflection-paper-globalisation_en.pdf
- EC (2023): *European Economic Forecast Winter 2023*. European Economy, Institutional Paper 194, EC DG ECFIN, Brussels. https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/ip194_en_1.pdf
- The Economist (2023): *The destructive new logic that threatens globalisation*. The Economist, 14 January. <https://www.economist.com/leaders/2023/01/12/the-destructive-new-logic-that-threatens-globalisation>
- Eidler, J. – Blind, K. – Kroll, H. – Schubert, T. (2023): *Technology sovereignty as an emerging frame for innovation policy. Defining rationales, ends and means*. Research Policy, 52(6): 104765. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2023.104765>
- Halmai Péter (2022a): *Poszt-covid kilábalás: középpontban a kínálati oldal*. *Külgazdaság*, 66(1-2): 58–71. <https://doi.org/10.47630/KULG.2022.66.1-2.58>

- Halmi, P. (2022b): *COVID-19 Crisis and Supply Side Bottlenecks in the EU. Shorter and Longer Term Prospects*. Montenegrin Journal of Economics, 18(4): 19–30. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2022.18-4.2>
- Hausmann Róbert (2020): *A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében*. Hírelintézet Szemle, 19(3): 130–153. <https://doi.org/10.25201/HSZ.19.3.130153>
- IMF (2022): *Global Trade and Value Chains During the Pandemic*. Occasional Paper. In: IMF: World Economic Outlook, April 2022 – War Sets Back the Global Recovery, pp. 87–107. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359423/CH004.xml?tabs=fulltext>
- IMF (2023): *Geoeconomic Fragmentations and the Future of Multilateralism*. Staff Discussion Notes 2023/1. <https://doi.org/10.5089/9798400229046.006>
- Inzelt Annamária (2023): *A technológiai szuverenitás felvilágosult koncepciója*. Portfolio, április 16. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20230416/a-technologiai-szuverenitas-felvilagosult-koncepcioja-608248>
- Javorcik, B. (2020): *Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world*. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work*. CEPR Press, pp. 111–116
- Lakner, C. – Milanovic, B. (2013): *Global Income Distribution. From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. Policy Research Working Paper 6719, The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team, December. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/ed8d4ff4-8768-5c79-8266-1d151eff85b9/content>
- Lakner, C. – Milanovic, B. (2016): *Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. World Bank Economic Review, 30(2): 203–232. <https://doi.org/10.1093/wber/lhv039>
- Levinson, M. (2021): *A fourth globalisation. A new form of trade is reshaping our world, and it's driven by the movement of bits and bytes, not goods, around the globe*. <https://aeon.co/essays/the-globalisation-of-ideas-will-be-different-than-that-of-goods>
- Lund, S. – Manyika, J. – Woetzel, J. – Bughin, J. – Krishnan, M. – Seong, J. – Muir, M. (2019): *Globalization In Transition: The Future Of Trade And Value Chains*. McKinsey Global Institute, January. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/innovation/globalization%20in%20transition%20the%20future%20of%20trade%20and%20value%20chains/mgi-globalization%20in%20transition-the-future-of-trade-and-value-chains-full-report.pdf>

- Meier, M. – Pinto, E. (2020): *Covid-19 Supply Chain Disruptions*. Covid Economics, 48: 139–170. <https://cepr.org/node/390621>
- Milanovic, B. (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. <https://doi.org/10.4159/9780674969797>
- Milanovic, B. (2022): *The three eras of global inequality, 1820-2020 with the focus on the past thirty years*. Stone Center on Socio-Economic Inequality Working Paper Series No. 59, Revised December. <https://doi.org/10.31235/osf.io/yg2h9>
- OECD (2020): *COVID-19 and global value chains: Policy options to build more resilient production networks*. OECD Policy Responses to Coronavirus, 3 June. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-global-value-chains-policy-options-to-build-more-resilient-production-networks-04934ef4/>
- Palánkai Tibor – Kengyel Ákos – Kutasi Gábor – Benczes István – Nagy Sándor Gyula (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Seong, J. – White, O. – Woetzel, J. – Smit, S. – Devesa, T. – Birshan, M. – Samandari, H. (2022): *Global flows: The ties that bind in an interconnected world*. Discussion Paper McKinsey Global Institute, November 15. <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/global-flows-the-ties-that-bind-in-an-interconnected-world>
- Singh, T. (2010): *Does International Trade Cause Economic Growth? A Survey*. The World Economy, 33(11): 1517–1564. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2010.01243.x>
- Wolf, M. (2022): *Globalisation is not dying, it's changing*. Financial Times, 13 September. <https://www.ft.com/content/f6fe91ab-39f9-44b0-bff6-505ff6c665a1>
- Wozniak, P. – Galar, M. (2018): *Understanding the weakness in global trade*. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. <https://doi.org/10.2765/30756>
- WTO (2022): *Annual Review*. Geneva. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/ar22_e.pdf